Wunderkammer

Nádasdy Ádám: *Hordtam az irhámat. Beszélgetés, írások, naplók 1994–2022*

Nehéz annál jobban érzékeltetni Nádasdy Ádám kötetének zavarba ejtő heterogenitását, egyúttal pedig vidám fésületlenségét, ahogyan azt az alcím teszi: „Beszélgetés, írások, naplók". A huszonhat szöveg között tárcák, tárcanovellák, valamint két egyetemi évzáróbeszéd is szerepel, vagyis az „írások" sajtó- és szépirodalmi műfajok mellett az ünnepi szónoklat sajátos retorikai alaphelyzetét is rögzítik, a fülszöveg ráadásul mindenekelőtt a visszaemlékezéseket, a szerző által mesélt személyes történeteket ajánlja az olvasónak. A közel harminc évben megszabott időkeret praktikusan a megírás, az első megjelenés idejét jelöli ki, a szövegek azonban visszanyúlnak a huszadik század elejéig, közepéig, a Kádár-kor heterogén periódusáig, és ezzel együtt az „ántivilág" izgalmas korszakfogalmának értelmezhetőségét is gazdagítják. Mindazonáltal az emlékezés idejének és tárgyának végigkövetésében megjelenik egy nyomasztó kettősség az olvasásban: a rendszerváltás körüli évek optimizmusa és a jelen furcsa keserűsége, például a szabadság, a tolerancia vagy éppen az irodalom és a művészetek világmegváltó ereje tárgyában.

Ha az idősíkok és a szövegformák sokfélesége szembe is megy az egységbe simulás lehetőségével, egy újra és újra megképződő atmoszféra otthonossága veszi körül az olvasót, amelyet mindenekelőtt a főváros, Budapest biztosít. A városi terek nemcsak a történelmi események emlékének őrzői, hanem a gyerekkor és a felnőtté válás helyszínei, és sokszor az önmegértés lehetőségei. A kötet címadó írásában megjelenő nyelvi játék, amelyben kitörölhetetlenül jelen van a felszólítás durva szigorúsága (hordd el az irhádat!) és az önmagamon kívül semmit nem birtoklásból eredő szabadság (hordtam az irhámat), a fiatalság nyugtalan léttapasztalatát villantja fel. A tárgyát nehezen meghatározó keresés, a kíváncsiság, a felelősség terhétől való mentesség vagy éppen a szerelemben való feloldódás tere a főváros, például hidak, felüljárók, szép és kellemetlen utcák, hideg presszók átmeneti biztonságával. Hasonlóképpen a városi tér sűrűsödik szimbólummá az *Elbírja a saját súlyát* című szövegben, amely a nagyapa és a kisunoka sétáját az egykori Ferenc József – 1946-tól Szabadság – hídon át vezeti. A saját magát megtartó hídszerkezet a személyiség és a szerelmi kapcsolat példázatába íródik át, amely a gyerekkori emlékek és a történelmi idők rétegeinek felvillantása előtt és után axiómákkal, költői kérdésekkel bontja ki a híd metaforikus jelentéseit. A metaforákká sűrűsödő analógiák és hasonlatok végül egy szakítástörténet pillanatait is felvillantják, azt az érzést keltve, hogy a szöveg szinte versként is olvasható: „én majd acélosan kötöm össze a két partot, a normális kezdetet a normális folytatással, a tegnapot a mával, a vágyat a kielégüléssel" (112.). A történet csattanója egy meghiúsult szerelemről így akár a Shakespeare-szonettek kódájának felforgató hatásmechanizmusát is játékba hozza.

A presszó, a kávézó (vagy egyéb vendéglátóhely: bár, söröző, kocsma – a nagyvárosi otthonosságtapasztalat megannyi árnyalata) kitüntetett tere a tárcanovelláknak, az érzékletesen felskiccelt helyszínek pedig egy-egy emlékezetes élethelyzetet vagy meghatározó döntést mutatnak meg. A már említett címadó írásban az otthonta-

lansággal és az átmenetiséggel szemben válik a presszó olyan hellyé, ahol például lehetséges a szerelmünkkel „csak ülni egy újabb kávéval és bámulni egymást" (102.). Az *Amik valóban fájnak* pedig éppen egy szakítástörténetet sűrít egy lepusztult bár záróra előtti időszakába, ahol a pincér unott arca világossá teszi, hogy jól ismeri ezt a típushelyzetet: „Szakítás előtti utolsó beszélgetés, állapítja meg, na, ezek se bírnak maguktól fölállni, én fogom kidobni őket záráskor, aztán majd kikukkantok, hogy igazam lett-e: az egyik erre megy, a másik arra." (108.) A drámai alaphelyzet úgy siklik ki, hogy az indulatos dialógus részben belül reked: a szenvedélyes érzelemkitörések fejben zajlanak le, a vágy sajátos megőrzéseként. A *Leckét javítok* szintén egy klasszikus helyzetet villant fel: a tárca ezúttal egy kollektív tapasztalat elbeszélését vállalja a személyes élményből kiindulva. A kávéházi magányban végzett koncentrált munkát (írás, olvasás vagy éppen leckejavítás) sokszor zökkenti ki más emberek viselkedésének megfigyelése, egy természetes kíváncsiság a fantázia elszabadításával, (konyha) pszichológiai megállapításokkal, szívmelengető, nevettető vagy fájdalmas történetek megalkotásával – és ha a határidős tennivalók nem is készülnek el a kávéházi asztalon, valahogy mégis sajátos élményt és elégedettséget ad ez a rendhagyó, sokunk által művelt szociális interakció.

Ez a világra nyitottság és az emberekre irányuló koncentrált figyelem válik érzékletessé az egyetemi évzárókra írt két beszédben, illetve a *Mire való a bölcsész* című esszében, amelyek a szerző értelmiségi szerepről és kultúráról való gondolkodását, sőt, tanári habitusát is megmutatják. A Láthatatlan Kollégium 1995-ös évzárójára készült beszéd engem kifejezetten megrendített az időtapasztalat komplex jellege miatt, hiszen öt évvel a rendszerváltás után hangzott el: irigylésre méltó az az optimizmus és az a játékosság, amely konfrontálja a pártállami diktatúra szellemi elnyomását az 1990-es évek szellemi szabadságával. A cím (*Rendpárti vagyok*) nyilvánvalóan megütközést kelt, a gondolatmenetben azonban a rend egy sajátos erkölcsi minimumként rögzül: eszerint az egyetem elvégzésével az értelmiségi pályára lépőknek egyfajta „gyenge rendet" kell képviselniük, „olyat, amiben mindent szabad, ami nincs megtiltva, és csak az van megtiltva, ami bizonyíthatóan valakinek vagy valaminek a kárára vagy érdeksérelmére van" (117.). A beszéd második fele még markánsabban szembesít azzal a közel harmincévnyi távolsággal, amelyből a mai olvasó visszatekint a rendszerváltás utáni évek múltszemléletére és szabadságtapasztalatára. Ebben a szakaszban Nádasdy a kulturális élet minden területét is uraló kommunista diktatúra szokásrendjéről szól, kiemelve az egészséges kritikai szellem elfojtásának veszélyeit, a politikai propaganda által uralt sajtódiskurzus merev és ezzel együtt nevetséges értékítéleteit, a cenzúra és az öncenzúra, az elhallgattatás és a hallgatás relációit. A szellemi, egyúttal pedig a kritikai élet felszabadítása és a benne való részvétel nyilvánvalóan a szabad véleménynyilvánítás imperatívuszának következménye, s mint ilyen, a felettük való őrködés – a rendszerváltás éthoszában még egyértelműen – az értelmiség felelőssége. A 2017-ből származó másik alkalmi szöveg, a MOME évzáróján elhangzott szónoklat csupán az *Ünnepi beszéd* címet kapta, és bár retorikai felépítettsége hatásos (egy személyes fiatalkori emlék humoros-komoly felidézéséből formál példázatot a munka mindenkori megbecsülésére) és parainesis-szerű, mintha kifejezetten hallgatna a politikai aktualitásokról. Az értelmiség felelősségét az emberség megőrzésében és az elesettek támogatásában jelöli meg, ők az etikus társadalmi

működés egyfajta néma és alázatos biztosítói. A *Mire való a bölcsész* című esszé pedig sajátos ars poetica az önállóságról, a kreativitásról és a sokoldalúságról – ugyanakkor egyértelmű védőbeszéd is a kritikai gondolkodás, a tanárképzés és a tanári pálya szabadsága mellett (a szöveg 2019-ben készült).

Nádasdy kötetében – amint az a címben is megcsillan – nemcsak a nyelvi invenció és a költői sűrítés jellegzetes, hanem maga a nyelv is témája számos írásnak, nyilvánvalóan a tanári, a kutatói és a műfordítói tevékenység hálózatában. *A nyelv hatalmáról* szóló esszé (itt hasadt egyébként ketté a kötetem ragasztott gerince) már a címében is hangzatosan reflektál arra a romantika kora óta élő, erősödő és sokszor újrafogalmazott nyelvfilozófiai tapasztalatra, hogy a nyelv (mint kulturális-társadalmi-gondolkodói hagyomány) megelőzi és meghatározza a gondolkodás, az írás és az önkifejezés lehetőségeit. Ezt a tézist a szerelemről való beszéd lehetőségeinek elszegényedését felismerve és a kiutat keresve fejti ki az írás, miközben azt is bemutatja, hogyan üresedik ki és válik nevetségessé a kortárs kultúrában a hagyományos szerelmi diskurzus, miként devalválódhat a költészetben a fenséges szóképek eszköztára. A nyelv hatalmát az elhallgatás, a félreértés és az újraértelmezés irányából vizsgálja az *Elesett* című tárca, amely a második világháború családokat sújtó traumáit villantja fel az események politikai és nyelvi kisajátítása irányából. A személyes emlék elbeszéléséből az is kibontakozik, hogy a nyelv generációs szakadékokat is létrehoz, ami egyúttal a kulturális és a kommunikatív emlékezetet is markánsan meghatározza: „És megtanítottam neki [a lányának] egypár egyszerű szót, amik között az élet zajlott az ötvenes években. Elesett. Nem jött vissza. Deportálták. Kiment. Belépett. Ül." (99.)

Amikor a nyelvről való gondolkodást a kötet egyik csomópontjaként vagy akár középpontjaként jelölöm ki, akkor persze azt is belátom, hogy ez túlzott evidencia egy költő, műfordító, nyelvész és tanár szerző esetében, annak felfedezése és végigkövetése az írásokban azonban rendkívül izgalmas, hogy miként formálja a szocializációt, az identitást, a családi emlékezetet és az önmagáról (önmagunkról) való gondolkodást a nyelvhez fűződő viszony. Nádasdy könyvében több olyan, különféle műfajú szöveg szerepel, amely a személyes, kisgyerekkori és fiatalkori emlékeket, világképet, családtörténeti epizódokat sorakoztatja fel – például az angol nyelv megtanulásáról, a bécsi vagy éppen a velencei rokonokról, az '50-es évek karácsonyairól –, anélkül, hogy módszeresen vállalná az önéletírás vagy a memoár szintézisét. Éppen ezért félrevezető némiképpen, hogy a kötet a terjedelem egyötödét kitöltő beszélgetéssel indul („*Eine k. und k. Familie*"), amelynek fókuszában Nádasdy családjának bonyolult, az Osztrák–Magyar Monarchia korában és a 20. századi világtörténelmi események sokszor tragikus fordulataiban zajló története áll, majd az azt követő tárcanovellák közül is számos a gyerekkorra, a rokoni kapcsolatok bonyolultságára és a(z anya)nyelvhez való viszonyra fókuszál. A Várkonyi Benedek készítette beszélgetés hangulata, asszociatív szerkezete azonnal közel hozza az olvasóhoz Nádasdy személyiségét az ismerősség és a bizalmasság ígéretével. Ráadásul magának az írói beszélgetésnek mint műfajnak az irodalmi státuszát is megerősíti, ahogyan azt az utóbbi években például a Károlyi Csaba által Nádas Péterrel készített beszélgetéskötet (*Egy teljes év*, Jelenkor, 2022) vagy a Darvasi Ferenc jegyezte Reményi József Tamás-életinterjú (*Mindig volt egy szigetem*, Cser Kiadó, 2023) is teszi. A Nádasdyval zajló beszélgetésben a polgári család hagyományai, a generációk együttélése, a soknyelvűség,

a mozaikcsalád hozta újabb rokoni relációk élménye, a szülőkön keresztül megnyíló művészeti közeg autonóm világa villan fel, de a békebeli idill csak az emlékekben és a hétköznapi élet néhány rítusában létezik: „Olyan korban nőttem föl, amikor állandóan a veszteség volt az élmény. Meghalt a nagybátyám, a Vili bácsi, anyám bátyja; fiatal katonatisztként elesett, negyvennégyben meghalt. Meg hát egyáltalán, hogy mindennek vége, minden megszakadt. Oroszok, vasfüggöny. Az utcákat másként hívják, mint azelőtt. A templom meg az egyház nagyon fontos és lényeges tradícióőrzési mód volt. A német nyelv használata is furcsa mód valahogy ezt sugározta. Mintha a német nyelv is az ostrom előttről volna." (31.) A német, az olasz és a magyar nyelv státusza és használata, valamint a nemzeti identitás kérdése a családban és az egyéni fejlődéstörténetben messze túlmutat az interjúban erősen megjelenő anekdotázás könnyed humorán, erősen szembesítve az olvasót a 20. századi és az ezredforduló utáni nacionalizmus-diskurzusok következményeivel.

Az *Egy romantikus szerelem* című írás – a Bildung elbeszélői hagyományait is kiforgatva – az angol nyelv megtanulásának történetét követi végig, ami az 1950-es években igazi kaland lehetett, hiszen sem tankönyv, sem tanár nem volt, így csak speciális ismerősi kapcsolatokon keresztül és különös egyéni sorsoknak köszönhetően lehetett magánúton a nyelvet megismerni. A '60-as évektől viszont a keleti blokkba is beszivárgó angol együttesek (The Beatles, The Rolling Stones, The Animals, The Who stb.) a zenével a dalszövegeket és ezáltal az élő (brit) angol nyelvet is terjesztették a kontinensen. Nádasdy reflexiói a nyelv- és kultúratanulás folyamatáról, a kiejtés és a fordítás finomságairól, a nyelvi világokra történő rácsodálkozás élményének személyes tapasztalatáról ezen az íráson túl persze a kötet más pontjain is megjelennek, más és más kontextusba szövődve. Az olvasó felelőssége e nyitott világ- és kultúraszemlélet jelentőségének a felismerése, egy olyan kötet játékos terében, amelyben a kivételesség és a hétköznapiság egymásba mosódik, és a nyelvben lévő otthonosság értéke is felismerhető. (*Magvető*)

BÓDI KATALIN